

TRADICIONĀLĀS PRASMES – KRĀSAUGU LIETOJUMA ZINĀŠANAS*

Anete Karlsonē

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece. Zinātniski pētnieciskā tēma: tradicionālās kultūras mantojums mūsdienu procesos.

Zināšanas par krāsaugiem un to lietojumu kā tradicionālā prasme un pārmantotās zināšanas ir daļa no nemateriālā kultūras mantojuma. Latvijā pēdējos gados par to pieaugusi sabiedrības interese. Raksts sniedz ieskatu mūsdienu situācijā Latvijā krāsaugu lietojuma praksē un zināšanās par šo jomu. Tā pamatā ir pēdējos gados veikts pētījums, kura mērķis ir skaidrot, kāda ir interesentu motivācija izzināt un pielietot tradicionālās zināšanas un kāda ir to loma mūsdienu sabiedrībā.

Atslēgas vārdi: tradicionālās prasmes, nemateriālais kultūras mantojums, krāsaugi, etnoloģija.

IEVADS

Mūsdienās, kļūstot aizvien aktīvākai dažādas informācijas aprietei, savu vietu sabiedrības dzīvē turpina saglabāt arī tradicionālās prasmes un zināšanas. Tās ir daļa no cilvēces nemateriālā kultūras mantojuma, kuram UNESCO pēdējos gados pievērš pastiprinātu uzmanību. 2003. gadā tika pieņemta UNESCO Konvencija par nemateriālā kultūras mantojuma (NKM) saglabāšanu.¹ Savukārt 2016. gada 1. decembrī Latvijā stājās spēkā Nemateriālā kultūras mantojuma likums.² Atbilstoši definīcijai NKM ietver arī tradicionālās prasmes un zināšanas. Daļa no tām ir arī krāsaugu lietojums.

* Raksts sagatavots LU bāzes finansējuma projekta “Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” LU LVI apakšprojekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (Nr. ZD2015/AZ85) ietvaros.

Pēdējos gados Latvijā pieaug sabiedrības interese par krāsošanu ar dabas krāsvielām. Par to liecina aktivitātes publiskajā vidē. Katru gadu dažādās Latvijas vietās tiek rīkotas krāsošanas meistardarbnīcas. Dabas krāsvielām veltītas arī vairākas izstādes. 2012. gadā no 25. janvāra līdz 4. martam Latvijas Dabas muzejā pirmo reizi bija apskatāma ceļojošā izstāde “Daba krāso”, kura pulcēja ļoti lielu apmeklētāju skaitu. Turpmāk izstāde bija ekspozīcija dažādās vietās arī ārpus Rīgas. Ar tās palīdzību interesenti tiek iepazīstināti ar dabā esošajām krāsvielām nu jau vairāku gadu garumā. Piemēram, 2016. gada vasarā izstāde bija skatāma Jaunpilns muzeja izstāžu zālē. Savukārt 2017. gada septembrī un oktobrī Limbažos varēja aplūkot citu izstādi – “Daba krāso – “Dzilna” auž”. Tā iepazīstināja ar Limbažu Tautas lietišķās mākslas studijas audēju veikumu, strādājot ar augu krāsvielās krāsotām dzijām. Interese krāsošanai ar dabas krāsvielām tiek pievērsta arī citos pasākumos, kā, piemēram, izglītojošajā, tematiskajā koncertprogrammā “Dabas koncertzāle” 2015. gadā pļavas tēmā bija ietverta krāsaugu un ar tiem krāsoto dziju ekspozīcija. Arī sociālajos tīklos (*Facebook* u.c.) domubiedru grupās notiek aktīva informācijas apmaiņa par šo tēmu.

Krāsaugi (kā arī dzīvnieku valsts dabas krāsvielas) ir tikuši un vēl aizvien tiek pētīti saistībā ar tekstiliju darināšanas tehnoloģiju vēsturi (arī ķīmijas vēsturi), profesionālo amatnieku nodarbošanos, kā arī, protams, modes attīstību. Šajā jomā atrodami gan izteikti praktiska rakstura izdevumi,³ gan kultūrvēsturiski un starpnozaru pētījumi.⁴ Dabas krāsvielu pētnieku uzmanība galvenokārt pievērsta ekonomiski nozīmīgajām dabas krāsvielām: sarkanai krāsai no rubijas *Rubia tinctorum* L. un madarām *Galium* L., kā arī no košeniles bruņutīm *Dactylopius coccus* Costa un Brazīlijas sarkankoka *Paubrasilia echinata* (Lam.) Gagnon, zilajai no krāsu mēles *Isatis tinctoria* L. un indigoferas *Indigofera tinctorum* L. u.tml.

Salīdzinoši mazāk ir pētījumu par krāsaugu lietojumu kā tradicionālo prasmi, kuras pielietojuma vide vēsturiski galvenokārt ir saistāma ar zemnieku jeb vienkāršās tautas dzīvesveidu.⁵ Šādi pētījumi iespējami tajos reģionos, kur salīdzinoši ilgi saglabājās

naturālās saimniekošanas veids un kur apģērba sagāde, tai skaitā tekstilmateriālu krāsošana, tika veikta katras saimes ietvaros. Tādējādi tur ilgāk saglabājās pārmantotās zināšanas un to lietojums, ko mūsdienās mēs saucam par nemateriālo kultūras mantojumu. Ilgu laiku vienīgā grāmata latviešu valodā par dabas krāsvielu izmantošanas iespējām bija 1990. gadā publicētais praktiskas ievirzes izdevums “Krāsošana ar augu krāsvielām”.⁶ Šī izdevuma autore Ilga Madre bija rokdarbniece, tolaik sabiedriski aktīvi praktizējoša krāsotāja ar augu krāsvielām, kura piedalījās arī etnogrāfisko materiālu vākšanā. 2018. gada vasarā klajā nākusi jauna grāmata – Baibas Vaivares sastādītā “Daba krāso, “Dzilna” auž”.⁷

Lai arī Latvijā sabiedriskos pasākumos mūsdienās vērojama interese par šo tradicionālo prasmju jomu, zinātnisku kultūrvēsturisku pētījumu pie mums ir maz. Līdz šim publicēti vairāki šī raksta autore pētījumi par krāsaugu lietojuma izziņas avotiem, kuri galvenokārt iekļauti Daugavpils Universitātē notikušo zinātnisko konferenču materiālu krājumos.⁸ Šis raksts ir turpinājums iesāktajiem pētījumiem un tiek veikts LU bāzes finansējuma projekta ietvaros. Līdzšinējos raksta autore pētījumos ir apkopotas ziņas par krāsaugu lietojuma tradīcijas attīstību un tās izpētes avotiem Latvijas teritorijā laika posmā no 19. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta vidum. Šeit ievietotais raksts sniedz ieskatu mūsdienu situācijā krāsaugu lietojuma praksē un zināšanās par šo jomu. Tā mērķis ir skaidrot, kāda ir interesentu motivācija izzināt un pielietot tradicionālās zināšanas, kādā veidā tās tiek pārmantotas, kāds ir to saturs, kāds ir krāsaugu lietojuma tradīcijas pastāvēšanas līmenis mūsdienās u.tml.

2016. un 2017. gada vasaras sezonā tika veikta interesentu aptauja. Tajā piedalījās cilvēki, kuri bija izrādījuši interesi par krāsošanu ar augu krāsvielām. Lielākā daļa no viņiem bija krāsošanas meistardarbnīcu dalībnieki.

Aptaujas anketā “Pētījums par krāsaugu lietojuma tradīciju” iekļauti 12 jautājumi (sākotnēji bija 11 jautājumi, kas aptaujas gaitā papildināti ar vēl vienu). Tie fiksē gan minimālo personīgo informāciju par teicēju,⁹ gan jautājumus, kas saistīti ar krāsaugu lietojuma dažādiem aspektiem. Nevienā no jautājumiem netiek

piedāvāti atbilžu varianti. Līdz ar to rezultāti iezīmē vairākas atbilžu grupas, kuras iepriekš netika prognozētas.

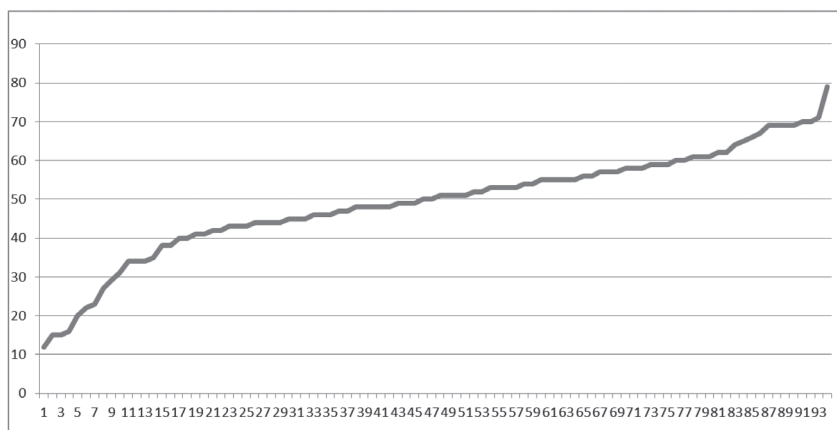
Tā kā aptauja notika specializētā interešu grupā, tad tās rezultāti nepretendē uz statistiskiem rādītājiem par norisēm Latvijas sabiedrībā kopumā. Tā kā anketēšanu paredzēts vēl turpināt, iegūtie dati uzskatāmi par sākotnējo informāciju, kura var mainīties turpmāko pētījumu gaitā.

APTAUJA PAR KRĀSOŠANU AR AUGU KRĀSVIELĀM: DALĪBNIEKU RAKSTUROJUMS

Anketas tika lūgti aizpildīt dabas krāsvielu meistardarbnīcu dalībnieki, kā arī nejauši pasākuma apmeklētāji, ja krāsošana notika muzeja (Jēkabpils Vēstures muzejs, Gulbenes muzejs) brīv-dabas teritorijā. Krāsošanas meistardarbnīcu dalībnieki ir aktīvo interesentu daļa, kuri meklē iespējas uzziņāt jaunu informāciju par šo jomu. Protams, tā ir tikai daļa no visiem krāsotājiem ar augu krāsvielām. Vairums krāsotāju, kuri ar šo tradicionālo prasmi nodarbojas patstāvīgi, nav tipiski meistarklašu apmeklētāji. Kaut gan daži no krāsotājiem ar augu krāsvielām tomēr bija starp darbnīcu dalībniekiem, jo izmantoja to sniegtās iespējas, lai ļoti mērķtiecīgi papildinātu jau esošo pieredzi un uzkrātās zināšanas. Aptaujā piedalījās brīvprātīgi un dažādu apstākļu dēļ (piemēram, aizmirsa to izdarīt, neatlika tam laiks u.tml.) ne visi meistarklašu dalībnieki aizpildīja anketas. Kopējais analizēto anketu skaits šobrīd ir 94. Pēc atbilžu rezultātiem iespējams noteikt tendences krāsaugu lietojuma tradīcijas attīstībā mūsdienās.

Par krāsošanu ar augu krāsvielām interesējas un meistarklašu dalībnieces galvenokārt ir sievietes. Starp 94 aptaujas dalībniekiem bija tikai seši vīrieši. Viņi bija gan aktīvi krāsošanas darbnīcu dalībnieki, gan gadījuma rakstura pasākuma vērotāji. Tomēr kopumā viņu sniegtās atbildes pēc sava satura un rakstura pilnībā iekļāvās kopējā atbilžu masā, no citām nekādā veidā īpaši neatšķiroties.

Apkopojot datus par respondentu vecumu (1. att.), redzams, ka vairums ir vecumā apmēram no 40 līdz 60 gadiem. Tomēr jaunākajām interesentēm bija tikai 12 un 15 gadi, bet vecākajai

1. att. Aptaujas dalībnieku vecums

79 gadi. Attiecīgi respondenti vairumā gadījumu ir dzimuši no 20. gadsimta 50. gadu nogales līdz 1980. gadam.

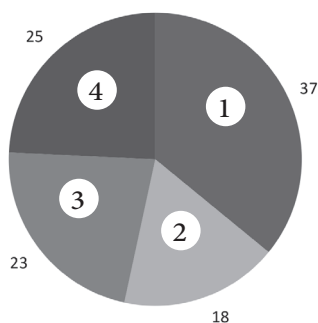
Lai arī jautājumi par izglītības līmeni un dzīvesvietu netika uzdoti, sarunās novērotais liecina, ka par krāsošanu ar augu krāsvielām interesējas gan laukos, gan pilsētā dzīvojošie, kā ar augstāko, tā ar vispārējo vidusskolas izglītību.

Viens no anketas jautājumiem bija par iepriekšējo zināšanu līmeni krāsošanā ar augu krāsvielām, lūdzot norādīt, vai ir iepriekšēja pieredze šajā jomā (2. att.). Dažkārt respondenti uz šo jautājumu deva divas atbildes. Piemēram, “priekšzināšanu nav, tikai nedaudz par to lasīts teorētiski” (anketa Nr. 7, 1962. gadā dzimusi sieviete). Līdz ar to atbilžu kopējais daudzums ir lielāks nekā respondentu skaits.

Vairāk nekā trešdaļa no aptaujātajiem, tas ir, 37, atbildēja noliedzoši attiecībā uz iepriekšējām zināšanām par krāsaugu lietojumu. Tomēr ceturtajā daļā no šīm atbildēm (9 gadījumos), norādot, ka priekšzināšanu nav, tiek piebilsts, ka vienīgā saskare ar augu krāsvielām esot olu krāsošana Lieldienās. Šī prasme tiek praktizēta un ir pārmantota ģimenē no paaudzes uz paaudzi. Tātad zināmā mērā pieredze augu krāsvielu lietojumā tomēr ir, lai arī ne tekstilmateriālu krāsošanā.

2. att. Ziņas par iepriekšējām zināšanām par krāsošanu ar augu krāsvielām.

1 – nav priekšzināšanu; 2 – teorētiskas; 3 – iegūtas novērojumu ceļā; 4 – personīgā pieredze

Personīgā pieredze un prakse ir otrais biežāk minētais veids (25 gadījumi), kādā iegūtas zināšanas par krāsošanu ar augu krāsvielām. Dažiem respondentiem tie bija tikai atsevišķi mēģinājumi, kuru rezultāti pašus ne vienmēr apmierināja. Turpretī citiem, kuri bija patstāvīgi praktizējoši krāsotāji, ir uzkrāta dažāda apjoma pieredze. Šī respondentu grupa dalību krāsaugu meistarklasē izmanto, lai papildinātu zināšanas un precizētu neskaidros jautājumus.

Trešā atbilžu grupa (23 gadījumi) attiecībā uz priekšzināšanām liecina, ka zināšanas par krāsošanu ar augiem iegūtas vērošanas ceļā. Tie ir respondentu vērojumi bērnībā, kad dzijas ar augu krāsām krāsojusi māte, vecāmāte vai kāda cita radniece, vai arī vērojumi, piedaloties krāsošanas darbnīcās vai citos publiskos pasākumos, kad strādā kāds no krāsaugu lietojuma meistariem. Krāsošanas meistardarbnīcās to dalībniekiem ir iespēja arī pašiem piedalīties šajā procesā (ja ir tāda vēlme), tā iegūstot arī praktisko iemaņu minimumu.

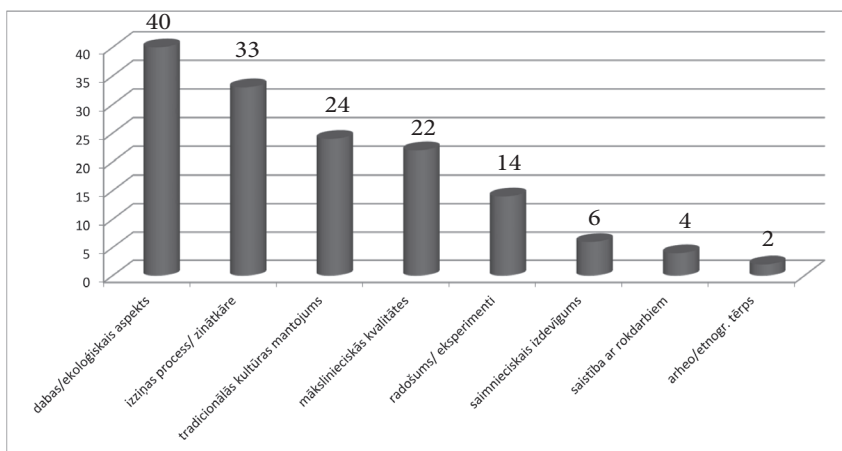
Ceturtajā vietā pēc minējumu skaita (18 gadījumi) ir atbilde, ka zināšanas esot tikai teorētiskas, jo par krāsošanu ar augu krāsvielām esot lasīts vai dzirdēts no citu stāstītā. Arī šajā gadījumā teorētisko zināšanu līmenis var būt visai atšķirīgs, sākot no ļoti vispārējas informācijas līdz ļoti konkrētām zināšanām, kuras dažādu apstākļu ietekmē līdz šim nebija pielietotas praksē.

KRĀSOŠANA AR AUGU KRĀSVIELĀM: INTERESES MOTIVĀCIJA

Veiktajā pētījumā par krāsaugu lietojumu mūsdienās visai būtisks ir jautājums par intereses motivāciju. Atbilžu analīze palīdz skaidrot intereses raksturu par tradicionālajām prasmēm mūsdienu dzīves situācijā. No saņemtajām atbildēm var izveidot vairākas tematiskās grupas (3. att.). Respondenti, ja vēlējas, varēja brīvi norādīt vairākus motīvus. Pirmajā vietā (40 atbildes) kā motivācija tam, ka krāsošana ar augu krāsvielām šķiet pievilcīga, viennozīmīgi izvirzās šīs nodarbes ciešā saikne ar dabu, tiek uzsvērts ekoloģiskais aspekts, tā tiek pretstatīta sintētisko jeb ķīmisko krāsu lietojumam. Šajā gadījumā netiek analizēts, cik pamatoti ir dažās atbildēs paustie apgalvojumi par šīs jomas pilnīgu “ekoloģiskumu”. Tomēr kopumā šajā atbilžu grupā nenoliedzami saskatāms “zaļā dzīvesveida” popularitātes pieaugums mūsdienu sabiedrībā. To, ka krāsaugi kā atjaunojamais dabas resurss (īpaši, ja tiek izmantotas lakstaugu virszemes daļas) ir pamats ilgtspējīgas ekonomikas attīstībai, atzīst arī mūsdienu krāsu pētnieki citviet Eiropā.¹⁰

Otru lielāko atbilžu kopu (33 atbildes) varētu apzīmēt ar vārdu “zinātkāre”. Tomēr arī šeit atbilžu spektrs ir visai plašs. Šajā grupā ietilpst tiklab atbildes, kurās tiek minēts, ka tas ir vienkārši interesanti, tā arī norādes, ka, apgūstot krāsošanu ar augu krāsvielām, ir iespējams sevi papildus izglītēt un paplašināt zināšanu loku. Tāpat šajā grupā iekļaujas to krāsotāju atbildes, kuri grib sistematizēt un papildināt savas esošās zināšanas par krāsošanu ar augu krāsvielām.

Trešajā vietā (24 atbildes) ir atbilžu kopa, kurā tiek uzsvērts, ka intereses pamatā ir kultūrvēsturiskais aspekts – tas, ka krāsošana ar augu krāsvielām ir tradicionālā prasme, kura tikusi praktizēta iepriekšējos gadsimtos. Kā kultūras mantojuma daļa tā pelnījusi plašu uzmanību, tās saglabāšanu un nodošanu tālāk nākamajai paaudzei. Tātad šīs tradicionālās prasmes vēsturiskais aspekts, tas, ka tās ir “prasmes, kuras pārzināja senči” (anketa Nr. 50, 1964. gadā dzimusi sievietē), aktuāls ir apmēram ceturtajai daļai respondentu. Interesanti, ka kultūrvēsturiskais aspekts ir

3. att. Motivācija interesēties par krāsošanu ar augu krāsvielām

aktuāls galvenokārt 40–55 gadus veciem cilvēkiem (kā sievietēm, tā vīriešiem) un arī dažiem 58, 61 un 66 gadus vecajiem respondentiem. Turklāt dažu šīs grupas respondentu darbība un intereses saistītas arī ar citām tradicionālā kultūras mantojuma jomām. Citās vecuma grupās šī motivācija netika minēta.

Ceturtā atbilžu kopa, kura ir tuvu iepriekšējai (22 atbildes), akcentē ar augu krāsvielām iegūto krāsu mākslinieciskās kvalitātes: toņu niansētība, patīkami, harmoniski toņi, no kuriem viegli veidot krāsu kompozīcijas. Vēl tiek lietoti tādi apzīmējumi kā “krāsu toņi ir neatkārtojami, silti, latviešu mentalitātei tīkami” (anketa Nr. 64, 1947. gadā dzimusi sieviete), kā arī – vienkārši “dabiskas krāsas” (anketa Nr. 35, 1973. gadā dzimusi sieviete; anketa Nr. 36, 1948. gadā dzimusi sieviete). Šīs grupas atbilžu sniedzēji pārstāv visas vecuma grupas, ieskaitot gan 2000. gadā dzimušās meitenes, gan 1938. gadā dzimušo, vecāko šīs aptaujas respondentu. Paustajam viedoklim ir gan praktisks pamatojums, gan tajā iespējams saskatīt atsauci uz publiskajā telpā starpkaru Latvijā sastopamo retoriku krāsaugu lietojuma sakarā. Īpaši akcentētas krāsaugu lietojuma rezultātā iegūstamās mākslinieciskās kvalitātes bija latviešu preses izdevumos ievietoto rakstu ievaddaļā

20. gadsimta 30.–40. gados.¹¹ Šis uzskats turpināja pastāvēt rokdarbnieku izglītībā arī vēlāk. Ar augu krāsvielām iegūstamo toņu daudzveidība tiešām nav noliedzama, un vairumā gadījumu tie arī ir savstarpēji saskanīgi. Tomēr grūtības rada cits apstāklis – ar augu krāsvielām vieglāk iegūstamie toņi parasti ir tonāli vienkārši. Tas nozīmē, ka starp tiem nav izteikta tumšā – gaišā kontrasta. Tumšus, piesātinātus krāsu toņus iegūt ir grūtāk. Ne katrai krāsotājai izdodas panākt arī pietiekamu toņu silti – vēso attiecību, kāda nepieciešama harmoniskai krāsu kompozīcijai. Salīdzinoši vieglāk iegūstama ir siltā toņu gamma.

Piektajā vietā (14 atbildes) motivācijas pamatojumā interesēties par krāsošanu ar augu krāsvielām ir atbildes, kurās kā šīs jomas kvalitāte tiek minēts tās radošums, iespēja eksperimentēt, ne vienmēr paredzamais rezultāts. Tas liekas saistoši un interesanti, piesaista šai nodarbei. Šeit gan jāteic, ka eksperimentēšana var būt divējāda: sākotnējie eksperimenti ir tad, ja bez priekšzināšanām vai ar nepietiekamām zināšanām mēģina krāsot, izmantojot augos esošās krāsvielas. Tā kā to sastopamība apkārtējās vides augos ir visai liela, tad kaut kādu rezultātu izdodas sasniegt gandrīz vienmēr. Otra eksperimentu grupa ir tad, ja krāsotājam jau ir uzkrāta pieredze un ir zināšanas. Tad eksperimentiem ir jau visai konkrēts uzdevums – pārbaudīt kādu jaunu tehnoloģiju vai krāsaugu u.tml.

Sešās atbildēs līdztekus citiem motīviem tika minēts saimnieciskais izdevīgums. Dabā esošās augu krāsvielas ir salīdzinoši viegli pieejams resurss, kas neprasa lielus naudas tēriņus. Krāsot ar augiem esot izdevīgāk nekā iegādāties veikalā nopērkamās krāsas, kuras turklāt pēdējā laikā ir reti dabūjamas.

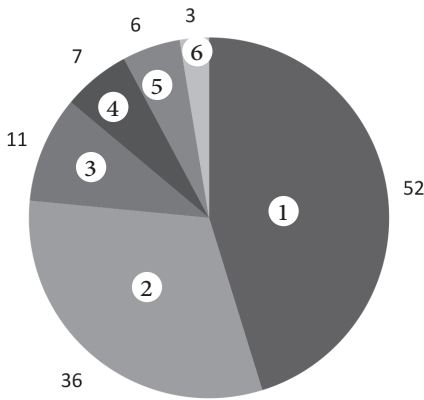
Tāpat tikai dažās (4) atbildēs motivācija interesei par krāsošanu ar augu krāsvielām bija nodarbošanās ar rokdarbiem. Vai arī šādi krāsotas dzijas bija kā daļa no tā saucamā “arheoloģiskā” tērpa jeb 9.–12. gadsimta tērpu atdarinājuma vai etnogrāfiskā jeb tautastērpa gatavošanas procesa (2 atbildes). Pēdējā atbilžu kopa saistāma ar aktivitātēm, kuras, gatavojoties Latvijas valsts simtgadei, rosinājis Latvijas Nacionālais kultūras centrs ar kopēju devīzi: “Katram savu tautastērpu!” Pēdējos gados tās guvušas atsau-

cību lielā Latvijas sabiedrības daļā un daudzas sievietes, bet ne tikai – arī vīrieši, vēlas iegūt savā īpašumā tautastērpu. Pēdējos gados dažādās Latvijas vietās tiek organizētas rokdarbu nodarbības, kurās interesenti mācās dažādas rokdarbu tehnikas, lai gatavotu savu tautastērpu. Dažiem no viņiem ļoti svarīgi šķiet tas, ka arī dzija “senajiem” tērpiem būtu krāsota atbilstoši senajām tehnoloģijām, kas tādējādi piešķirtu tērpiem lielāku “īstuma” sajūtu.

INFORMĀCIJAS IEGŪŠANAS VEIDS

Aptaujā ir iekļauts arī jautājums par informācijas avotu, no kura respondents ieguvis zināšanas par krāsaugu lietojumu (4. att.). Interesanti, ka uz šo jautājumu atbildējusi arī daļa no tiem respondentiem, kuri iepriekš norādīja, ka viņiem nav priekšzināšanu par šo jomu. Izteikti pirmajā vietā ar 52 atbildēm ir informācijas iegūšana no citu krāsotāju stāstītā vai arī kāda konkrēta meistara darbības. Šajā grupā citi krāsotāji ir gan kāds no iepriekšējo paaudžu radiniekiem, piemēram, mamma vai vecāmamma, gan kolēģi rokdarbnieku kopās (audēji, adītāji). 25 atbildēs minēts, ka ziņas iegūtas no iepriekšējo paaudžu radiniekiem: mammas, tantes vai, biežāk, vecāsmammas. Tātad visai lielā mērā vēl aizvien turpina pastāvēt tradicionālo zināšanu nodošana no paaudzes paaudzē mutvārdu vai tiešo vērojumu ceļā. Tomēr līdztekus informācijas pārmantošanai radnieku lokā pastāv tās aprīte interesentu vidē. Dažās atbildēs minēti konkrēti krāsotāji un krāsošanas darbnīcu vadītāji (Agita Pumpure, Janta Meža, Māris Maniņš, Anete Karlsona, Daina Ieviņa, Ieva Krūmiņa u.c.), no kuru stāstītā un rādītā iegūta informācija par krāsošanu ar augu krāsvielām. Respondentu atbildēs minētas arī piecas tautas lietišķās mākslas studijas, kuru dalībnieces šobrīd Latvijā aktīvi krāso ar augu krāsvielām. Tās ir: “Dzilna” (Limbaži), “Gundega” (Rīga), “Kalme” (Alūksne), “Rota” (Rīga) un “Sagša” (Gulbene). Rokdarbnieku kopu skaits, kurās krāso ar augiem, ir lielāks, jo aptaujā piedalījās tikai neliela Latvijas rokdarbnieku daļa.

Otra nozīmīgākā joma, no kuras tiek iegūtas zināšanas par krāsaugu lietojumu, ir speciālā literatūra (36 atbildes). Tā ietver

4. att. Informācijas ieguves avots par krāsošanu ar augu krāsvielām.
 1 – no citiem krāsotājiem/konkrēta meistara; 2 – speciālā literatūra; 3 – internets, TV; 4 – personīgā pieredze; 5 – skola, augstskola; 6 – folklorā

gan 1990. gadā izdoto Ilgas Madres grāmatu “Krāsošana ar augu krāsvielām”, gan publikācijas presē. Dažkārt respondenti minēja šo grāmatu visai neprecīzi, nezinot ne autoru, ne precīzu nosaukumu un izdošanas laiku. Tomēr, tā kā savā laikā tā bija ļoti populāra, tika izdota atkārtotā metienā un vēl aizvien ir daudzu ģimeņu grāmatplauktos, to precizēt var diezgan nekļūdīgi. I. Madres grāmata minēta 13 atbildēs, kas ir trešdaļa no šīs grupas atbildēm. Lai arī grāmata ir izdota pirms vairāk nekā 25 gadiem un tajā aprakstītās krāsošanas receptes parasti neizdodas atkārtot, tā vēl aizvien tiek aktīvi lietota. Tas norāda uz speciālās literatūras trūkumu latviešu valodā, kur būtu sniegta krāsotājiem noderīga informācija.

Preses izdevumi tikai dažos gadījumos ir precizēti, un tie ir gan starpkaru posma sieviešu žurnāli, tādi kā “Zeltene” un “Atpūta”, gan žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” rokdarbu pielikums. Žurnāla “Zeltene” slejās ir atrodami vairāki raksti par krāsošanu ar augu krāsvielām,¹² bet žurnālā “Atpūta” tādi ir bijuši tikai divi.¹³ Daudz vairāk rakstu par šo tēmu publicēti tādos izdevumos kā “Latvijas Saule”, “Sievietes Pasaule”, “Zemkopju Saule”, “Mana Māja” u.c. Tomēr tieši “Zeltene” un “Atpūta” kā ļoti populāri žurnāli vairāk asociējas ar starpkaru perioda preses izdevumiem, kuros bija daudz mājsaimniecībai noderīgas informācijas. Tas varēja būt pamatā tam, ka cilvēku atmiņās tieši šie izdevumi

tiek saistīti arī ar informāciju par krāsaugiem. Padomju varas gados vienīgais vispārēja rakstura sieviešu žurnāls, kura pielikumā bija ievietota arī praktiska rakstura informācija rokdarbniecēm, bija “Padomju Latvijas Sieviete”. Šim izdevumam vairāk raksturīgi audumu, adījumu un citu tehniku rokdarbu apraksti, apģērba piegrieztnes, kā arī ēdienu gatavošanas receptes un praktiski padomi ikdienas saimniecībā. Publikācijas par krāsošanu ar augu krāsvielām atrodamas tikai piecos žurnāla pielikumos. Tās ir divas nelielas publikācijas 1979. un 1980. gadā¹⁴ un garāks raksts trīs turpinājumos 1984. gadā.¹⁵ Cilvēku atmiņā droši vien palikuši tieši Ilgas Madres raksti, jo Emmas Skujiņas publikācijā, kas ir kā atbilde uz lasītāju jautājumiem, vairāk informācija ir par krāsaugu ietekmi uz dažādām tekstilšķiedrām. Savukārt I. Madres rakstos sniegtā informācija ir līdzīga tai, kas lasāma viņas vēlāk izdotajā grāmatā par krāsošanu ar augu krāsvielām.

Pārējie anketās norādītie informācijas ieguves avoti ir internets un televīzija. Internets kā informācijas resurss krāsošanā ar augu krāsvielām aizvien populārāks kļūst pēdējos gados. Dažādās pasaules valstīs darbojas specializētas dabas krāsvielu izmantotāju un izplatītāju firmas, kā arī sociālajos tīklos ir atrodamas dažādas domubiedru grupas un individuālas sarunvietnes. Krāsotāju vidē vispopulārākās ir tās interneta lapas, kur iespējams ne tikai iegādāties dabas krāsvielas, kodinātājus u.tml., bet iepazīties arī ar izglītojošu informāciju par krāsaugiem un krāsošanas procesu, piemēram, www.wildcolours.co.uk. Savukārt televīzija mūsdienās ir visai nosacīts ziņu avots par krāsošanu ar augu krāsvielām. Tur varbūt iespējams iegūt informāciju par publiskajām aktivitātēm šajā jomā, piemēram, izstādēm, darbnīcām u.c. pasākumiem, kas krāsošanas prasmju apgūšanā palīdz visai netieši. Toties pagājušā gadsimta 80. gados Latvijas televīzijā bija skatāmi raidījumi, kuros Ilga Madre detalizēti rādīja un skaidroja krāsošanas procesu ar augiem. Tieši šī laika raidījumi, iespējams, atspoguļoja respondentu atbildēs. Arī atbildēs uz citiem jautājumiem iezīmējas I. Madres aktivitātes. Ne viena vien krāsotāja norādījusi, ka ar augiem krāsojusi apmēram pirms 20 vai 30 gadiem. Tātad apmēram 20. gadsimta 70. un 80. gadi, kas atbilst I. Madres

darbības laikam. Viņas aktīvā darbošanās radīja intereses pieaugumu par krāsošanu ar augu krāsvielām un vēlmi pašām krāsot.

Kā informācijas avots par krāsošanu ar augu krāsvielām minēts arī izglītības iestādēs apgūtais. Respondentu atbildēs tiek nosauktas gan vidējās speciālās skolas, piemēram, Rīgas Lietišķās mākslas vidusskola un skolotāja Emma Skujiņa, Smiltenes lauksaimniecības skola u.c., gan augstskolas – Latvijas Universitātes Mājturības fakultāte (Pedagoģijas un mājturības fakultāte), Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) Tekstilmateriālu dizaina un tehnoloģiju fakultāte, Latvijas Mākslas akadēmija. Mājturības kursa vai tekstilmākslas apguves ietvaros padomju varas gados un dažviet (piemēram, Latvijas Mākslas akadēmijas Vizuālās mākslas nodaļas Tekstilmākslas apakšnodaļā) arī mūsdienās notiek studentu iepazīstināšana ar dabas krāsvielu lietojumu. Senāk tā bija mācību kursa sastāvdaļa, bet tagad šīs jomas apguve atkarīga no konkrētā pedagoga interesēm un mācību kursa iespējām. Par dabā esošajām krāsvielām māca arī LU Bioloģijas fakultātes bakalaura programmas kursā “Augu resursu bioloģija”, kā arī šai tēmai dažkārt pievēršas LU un RTU Ķīmijas fakultāšu studenti savos pētnieciskajos darbos.

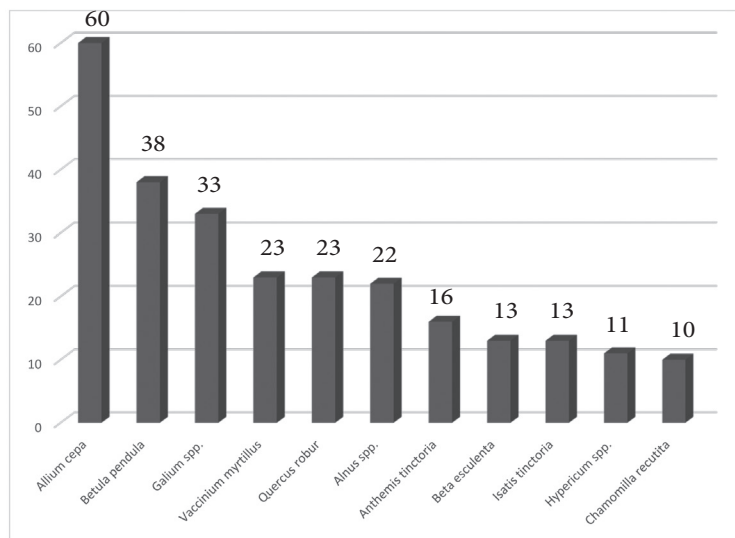
Kā neliels pārsteigums atbildēs par informācijas avotiem bija folkloras, konkrētāk – latviešu tautas dziesmu pieminējums. Dažos desmitos latviešu tautasdziesmu, kas ir tikai neliela daļa no ļoti apjomīgā folkloras apjoma, tomēr ir atspoguļota arī krāsošana ar vairākiem krāsaugiem. Turklāt 2012. gadā nāca klajā folkloras ierakstu kompaktdisks ar nelielu grāmatiņu “Saviešu mēļošana”¹⁶ par dzijas un audumu krāsošanu ar augiem.

KRĀSAUGI UN KRĀSOŠANAS PROCESS

Respondentiem tika lūgts nosaukt viņiem zināmos krāsaugus, arī tad, ja paši tos nav lietojuši. Ja ņem vērā, ka apmēram trešā daļa no aptaujātajiem bija atbildējuši, ka viņiem nav priekšzināšanu par krāsošanu ar augu krāsvielām, pārsteidzošā kārtā tikai trīs cilvēki atzina, ka nezina nevienu krāsaugu. Daudzi zināja nosaukt 3 vai 4 krāsaugus. Tie, kuri nosauca 6, 7 vai vairāk krāsaugus, bija jau ar reālu krāsošanas pieredzi, kas atklājās, kopīgi

darbojoties. Šie respondenti nenosauca visus krāsaugus, kurus zināja, bet tikai biežāk lietotos. Starp respondentiem bija arī tādi, kas nosauca 10, 11, 12, 16, 17 un 18 krāsaugus.

Kopumā tika nosaukti 76 krāsaugi un citas dabas krāsvielas, kā košeniles bruņutis (*D. coccus*) un krāsu pigmentu ekstrakti – indigo un purpurs. 44 no tiem bija minēti tikai vienu vai divas reizes. Kā krāsvielas lietots arī kanēlis (kanēļkoka *Cinnamomum* sp. miza) un kurkuma (*Curcuma longa* L.). Starp nosauktajiem augiem bija gan tādi, kas fiksēti etnogrāfiskajos avotos jau 19. gadsimta beigās, kā arī tādi, kurus krāsošanai sāka izmantot tikai 20. gadsimta otrajā pusē. Biežāk minētie krāsaugi Latvijas teritorijā ir lietoti ilgstoši un uzskatāmi par tradicionāliem. Desmit un vairāk reizi bija nosaukti tādi augi, kurus var botāniski precizēt, kā: alkšņi *Alnus* L., asinszāles *Hypericum* L., āra bērzs *Betula pendula* Roth., dzeltenā ilzīte *Anthemis tinctoria* L., galda biete *Beta esculenta* L., galda sīpols *Allium cepa* L., krāsu mēle *Isatis tinctoria* L., ārstniecības kumelīte *Chamomilla recutita* (L.) Rauschert, madaras *Galium* L., parastais ozols *Quercus robur* L. un parastā mellene *Vaccinium myrtillus* L. (5. att.).

5. att. Biežāk minētie krāsaugi

Uz jautājumu par krāsošanas procesā lietotajiem kodinātājiem atbildēja 29 respondenti. Viņi nosauca gan dabiski veidojušās vielas, gan mājsaimniecībā radītas vielas, kā: urīns, pelni (pelnu sārms), sāls, dzelzs rūsas ūdens, alus, skāba ābolu sula, skābas bērzu sulas u.tml., gan sintezētās ķīmiskās vielas: alauns, alvas sāls, dzelzs sulfāts, vara sulfāts, vīnalkmens, hroma bihromāts, etiķis u.c. Tas liecina, ka tiek izmantotas gan senās, gan mūsdienu krāsošanas metodes, pārsvaru tomēr gūstot ķīmisko kodinātāju lietojumam.

Tā kā uz dažiem jautājumiem sniegtās atbildes dublējās, iespējams, jāprecizē jautājumu formulējums. Pētījumu paredzēts turpināt arī nākamajā sezonā un turpmāk.

SECINĀJUMI

Nozīmīga vieta tradicionālās prasmes – krāsaugu lietojuma – apgūvē mūsdienās Latvijā līdztekus tiešajam meistara darba vērojumam un pārmantošanai ģimenē ir informācijas iegūšanai ar latviešu valodā drukāto izdevumu starpniecību. Starptautiskā informācija, kas pieejama ar interneta starpniecību, ieņem salīdzinoši nelielu vietu.

Galvenā motivācija interesei par krāsošanu ar augu krāsvielām ir ekoloģiskie apsvērumi un tas, ka kopējā informācijas telpā šī joma ir maz zināma, tā piedāvā jaunu, saistošu informāciju, iespēju savu zināšanu pilnveidei. Līdztekus šiem motīviem nozīmīgu vietu ieņem arī kultūrvēsturiskā un radoši mākslinieciskā motivācija. Tas, ka krāsošana ar augu krāsvielām ir latviešu tradicionālās kultūras mantojuma daļa, ir būtiski salīdzinoši lielai daļai interesentu.

Zināšanas par krāsaugiem kopumā ir visai augstas, par ko liecina lielais nosaukto krāsaugu skaits. Kā arī tas, ka informācija par tiem bija arī tiem cilvēkiem, kuri uzskatīja, ka viņiem nav zināšanas un pieredzes krāsaugu lietojumā. Šo zināšanu līmeni palīdz uzturēt arī tas, ka Latvijā vēl aizvien aktīvi tiek praktizēta tradīcija dažus no krāsaugiem izmantot Lieldienu olu krāsošanā. Krāsaugu lietojuma tradīcija interesentu vidē vēl aizvien ir dzīva. Tā tiek pārmantota un turpina attīstīties.

ATSAUCES

- ¹ UNESCO Konvencija par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu. Pieejams: <http://www.unesco.lv/kultura/nematerialais-kulturas-mantojums-6/nematerialais-mantojums-1/> (skatīts 28.11.2017.).
- ² Nemateriālā kultūras mantojuma likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/285526-nemateriala-kulturas-mantojuma-likums> (skatīts 29.11.2017.).
- ³ Dorit Berger (2011). *Färben mit Pflanzen: Färbenpflanzen. Rezepte. Anwendungen*. Stauen bei Freiburg: Ökobuch, 96 S.; Barbara Bräuer (1989). *Textilfärben für jedermann*. Leipzig: Fachbuchverlag, 164 S.; Karen Leigh Casselman (1993). *Craft of the Dyer: Colour from Plants and Lichens*. New York: Dover Publikations, 249 p.; Rita Buchanan (1995). *A Dyers Garden: From Plant to Pot. Growing Dyes from Natural Fibres*. Loveland: Interweave Press, 112 p.
- ⁴ Dominique Cardon (2007). *Natural Dyes: Sources, Tradition, Technology and Science*. London: Archetype Publications, 800 p.; Jo Kirby, Maarten van Bommel, Andre Verhecken (2014). *Natural Colorants for Dyeing and Lake Pigments: Practical Recipes and Their Historical Sources*. London: Archetype Publications, 114 p.; Susan Kay-Williams (2013). *The Story of Colour in Textiles*. London: Bloomsbury Publishing PLC, 176 p.; Michel Pastoureau (2001). *Blue: The History of a Color*. Princeton: Princeton University Press, 216 p.; Michel Pastoureau (2008). *Black: The History of a Color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 212 p.; Michel Pastoureau (2014). *Green: The History of a Color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 240 p.; Michel Pastoureau (2017). *Red: The History of a Color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 216 p.; Robert Chenciner (2004). *Madder Red: A History of Luxury and Trade*. London: Taylor & Francis, 384 p.; u.c.
- ⁵ Jean Fraser (1996). *Traditional Scottish Dye*. Edinburgh: Canongate, 134 p.; Andrea Maxia et al. (2013). Dye plants: Natural resources from traditional botanical knowledge of Sardinia Island, Italy. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 12 (4), pp. 651–656; Kay K. Antúnez de Mayolo (1989). Peruvian Natural Dye Plants. *Economic Botany*, 43 (2), 181–191. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/4255151> (skatīts 12.11.2017.); Harald Böhmer (2002). *Koekboya. Natural Dyes and Textiles: A Colour Journey from Turkey to India and Beyond*. Gandekesee: REMHÖB, 300 p.
- ⁶ Ilga Madre (1990). *Krāsošana ar augu krāsvielām*. Rīga: Avots, 111 lpp.
- ⁷ Baiba Vai vare (2018). *Daba krāso, "Dzilna" auž*. Rīga: aut. izd., 230 lpp.
- ⁸ Anete Karlson e (2014). Nemateriālais kultūras mantojums: krāsaugu izmantojuma tradīcijas atspoguļojums dažādos vēstures avotos. No: I[rēna] Sale-niece (red.). *Vēsture: Avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes 23. starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVII = Proceedings of the 23th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XVII*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds "Saule", 169.–176. lpp.; Anete Karlson e (2016). Krāsaugu lietojuma tradīcijas atspoguļojums latviešu preses

- izdevumos (19. gadsimta beigās – 1940. gadi). No: I[rēna] Saleniece (red.). *Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes 25. starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIX = Proceedings of the 25th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XIX*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds “Saulē”, 125.–131. lpp.; Anete Karlsonē (2016). Rakstītie avoti par krāsaugu lietojuma tradīciju Latvijas teritorijā. 19. gs. beigās – 1944. gads. No: Andrejs Vasks, Antonija Vilcāne (red.). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. laid. Rīga: Zinātne, 193.–204. lpp.; Anete Karlsonē (2017). Baltvāciete Marta Bīlenšteina un viņas pētījums par latviešu tradicionālo kultūras mantojumu. No: I[rēna] Saleniece (red.). *Vēsture: Avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XXVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XX = Proceedings of the 26th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XX*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds “Saulē”, 167.–173. lpp. u.c. publikācijas.
- ⁹ Aptaujas dati tiek izmantoti tikai pētnieciskiem nolūkiem un publicētas tiek tikai apkopotas un anonīmas ziņas.
- ¹⁰ Thomas Bechtold, Rita Mussak (eds.) (2009). *Handbook of Natural Colorants*. Chichester: John Wiley & Sons, 432 p., here p. XX.
- ¹¹ Piemēram: A[leksandra] Liepiņa. Krāsošana stādu vielām. *Zeltene*, 15.02.1931., 26. lpp.; M. Niedra. Krāšosim ar augu krāsām. *Zeltene*, 15.06.1938., 21. lpp.; Milda Liepiņa. Vāksim krāsaugus. *Sievietes Pasaule*, 15.07.1940., 30. lpp.; u.c.
- ¹² P. Retels. Latvijas krāsojošie augi. *Zeltene*, 01.08.1927., 25. lpp.; A[leksandra] Liepiņa. Krāsošana stādu vielām. *Zeltene*, 15.02.1931., 28. lpp.; 01.03.1931., 18. lpp.; 15.03.1931., 17. lpp.; 01.04.1931., 28. lpp.; J[ānis] Niedre. Seno latviešu krāsas un krāsošana stādvielām. *Zeltene*, 01.11.1931., 18.–20. lpp.; 15.11.1931., 16.–17. lpp.; 01.12.1931., 19.–20. lpp.; 15.12.1931., 22. lpp.; J[ānis] Niedre. Rakstu un krāsu saskaņa latvietes tērpā. *Zeltene*, 15.05.1934., 15.–17. lpp.; 01.06.1934., 15.–17. lpp.; Marija Ņeņģis. Dziju un audumu krāsošana ar indigo. *Zeltene*, 15.07.1934., 17.–18. lpp.; M. Niedra. Krāšosim ar augu krāsām. *Zeltene*, 15.06.1938., 21.–22. lpp.; 01.07.1938., 21.–22. lpp.
- ¹³ K[ristīne] Pāvuliņa. Krāšosim dabiskām krāsām! *Atpūta*, 03.05.1935., 19. lpp.; Georgs Fišers. Krāsošana ar stādu vielām. *Atpūta*, 05.04.1940., 18. lpp.
- ¹⁴ I[lga] Madre, I. Ošiņa. Augu krāsvielas. *Padomju Latvijas Sieviete. Pielikums*, 1979, Nr. 6; E[mma] Skujiņa. Novirzes krāsošanā. *Padomju Latvijas Sieviete. Pielikums*. 1980, Nr. 5.
- ¹⁵ I[lga] Madre. Krāsošana ar augu krāsvielām. *Padomju Latvijas Sieviete. Pielikums*, 1984, Nr. 7–9.
- ¹⁶ *Saviešu mēlošana* [raksti: Baiba Dumpe u.c.; zīmējumi: Ērika Māldere; salikums: Mikus Čavarts]. Rīga: Lauska, 2012.

THE TRADITIONAL SKILLS – KNOWLEDGE OF PLANT DYES USE

Anete Karlson

Dr. hist., Institute of Latvian History, University of Latvia, senior researcher. Research interests: Latvian traditional material and mental culture; history of textiles and clothing; material culture and identity; heritage of the traditional culture in contemporary processes.

Knowledge of plant dyes and their use, as a traditional skill and inherited knowledge, is a part of the intangible cultural heritage. Recently in Latvia interest in the intangible heritage by the general public has increased. The present article provides an insight into the current situation in Latvia in regard to use of plant dyes and knowledge of the field. It is based on a study performed in the recent years, aimed at finding out the motivation of the persons interested in research and use of the traditional knowledge, and what is its role in modern society.

Keywords: Traditional skills, intangible culture heritage, plant dyes, ethnology.

Summary

In the recent years, the general public in Latvia displays an increase in interest in natural dyeing. This is attested by various activities in the public space. The social media feature discussions and different groups are forming, uniting people interested in plant dyeing. There have been several exhibitions in Latvia devoted to these topics. Those interested in the matter of natural dyeing can acquire theoretical and practical knowledge through participation in dyeing workshops organised annually in various places in Latvia.

Previously the attention of researchers globally has been mainly drawn to the economically significant natural dyes. The number of studies devoted to use of plant dyes as a traditional skill is comparatively smaller, as the application environment of that skill is mainly historically related to the lifestyle of peasants. Such studies are possible in the regions where the natural economy was retained comparatively lately, meaning that procurement of clothing, including dyeing of yarn and fabric, was performed within each particular household. Thus the inherited knowledge – these being parts of the intangible cultural heritage – were retained longer. The territory of modern-day Latvia is one of such regions.

The previous studies by the author of the present article summarise data on the development of the tradition of plant dye use and the sources for its study in the territory of Latvia in the period between the end of the 19th century and the mid-20th century. The present article is a part of the continuation of the previous study. The article provides an insight into the modern situation of the practice of plant dye use and the knowledge of the field.

In the summers of 2016 and 2017, a survey was carried out among the persons interested in the field. The people having displayed interest in plant dyeing took part in this survey. Most of them were participants of the dyeing workshops. As the survey was carried out in a specialised interest group, its results lay no claim to statistic indicators characterising the processes in the Latvian society as a whole. As the survey is to be continued, the acquired data shall be viewed as initial information that can change in the course of future research.

The persons interested in plant dyeing and participating in workshops are mainly females. Among 94 participants of the survey there only were 6 males. They were both active participants of the dyeing workshops and observers of the accidental events. Still in general the responses provided by them fit into the mass of the responses by their content and character, displaying no difference from other responses in any way.

The age range of the respondents was between 12 and 79 years, whereas the majority were aged between 40 and 60 years. Interest in plant dyeing was displayed by both countryside and city/town dwellers, and also – people with both higher and secondary education.

In modern Latvia an important role in learning the traditional skill of using plant dyes – along with direct observation of a master's work, or inheritance in a family – is played by obtaining information from special literature in Latvian. The ones used mainly are publications from the Latvian press of both 1920s–30s and 1970s–80s, along with the book by Ilga Madre, *Krāsošana ar augu krāsvielām* (Plant Dyeing), published in 1990. International information available on the Internet occupies a comparatively small place.

The main motivation behind the interest in plant dyeing include ecological considerations and the fact that within the common information space this field is rather little known. It offers new, attractive information and provides an opportunity for self-improvement. Along with these motives also the cultural historic and creative artistic ones occupy an important place. The fact that plant dyeing is a part of the Latvian traditional

culture heritage is significant for a substantial number of the persons interested in it.

The level of knowledge about the plant dyes is generally quite high, as attested by the great number of the plant dyes listed. In total 76 plant dyes were named. Of these the following plants were named 10 and more times: *Allium cepa* L., *Alnus* L., *Anthemis tinctoria* L., *Beta esculenta* L., *Betula pendula* Roth., *Chamomilla recutita* (L.) Rauschert, *Galium* L., *Hypericum* L., *Isatis tinctoria* L., *Quercus robur* L. and *Vaccinium myrtillus* L. Also persons believing themselves to have no knowledge of plant dyeing still were in possession of some information on plant dyes and their use. This can be explained by the fact that in Latvia it is a still actively practiced tradition to use some dyeing plant in dyeing eggs on Easter.

The tradition of plant dye use is still alive in the environment of the people interested in it. It is being inherited and continues to develop.

Translated by *Aldis Pūtelis*

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* The age of the respondents
- Fig. 2.* Data regarding the previous knowledge of plant dyes:
1 – none such; 2 – theoretical; 3 – obtained through observation; 4 – personal experience
- Fig. 3.* The motivation behind the interest in plant dyeing
- Fig. 4.* The source of information regarding plant dyeing:
1 – from other dyers/particular master; 2 – special literature; 3 – the Internet, TV; 4 – personal experience; 5 – school, university; 6 – folklore
- Fig. 5.* The most frequently listed plant dyes